

Kulturmiljøer i Varde Kommune 2010

Mariann Ploug, John V. Jensen & Charlotte West

Et kulturmiljø kan defineres som et geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk i den samfundsmæssige udvikling.¹ For Varde Kommune skal udpegningen af kulturmiljøer jf. Kommuneplan 2010-2022, Hovedstrukturen side 35 "primært sikre, at områderne friholdes for byggeri, anlæg eller andre ændringer, der er ufornelige med de kulturhistoriske interesser".²

I 2006 udpegede Museet for Varde By og Omegn otte kulturmiljøer langs Vadehavet i Varde Kommune på opfordring fra Kulturarvsstyrelsen.³ Siden er disse indarbejdet i Kommuneplan 2010-2022 sammen med andre registreringer af kulturelle elementer, som museet tidligere havde

foretaget i forbindelse med Ribe Amts regionalplanlægning – i 1999⁴ over kulturhistoriske værdier i landskabet, i 1984⁵ ved fredningsplanlægningen og i General Landskabsplan fra 1970.⁶

Alle udpegninger og registreringer blev vurderet af kommunen og museet i fællesskab ved forarbejdet til kommuneplanen, og 33 af disse er omtalt i kommuneplanens kapitel 26: Redegørelse, afsnit 8: Kulturmiljø og bygningsbevaring.

På grundlag af det foreliggende materiale er der så vidt muligt blevet gjort rede for de enkelte elementers bevaringsværdi, mål og sårbarhed i kommuneplanen, men mange oplysninger mangler. Kun de otte udpegede kulturmiljøer

Beskrivelsen af kulturmiljøerne i Varde Kommune, der har nummer 1-8, kan i deres fulde udstrækning læses på Kulturarvsstyrelsens hjemmeside:

<http://www.kulturarv.dk/tjenester/publikationer/emneopdelt/kulturmiljoe/vadehavsatlas/kulturmiljoe>

Bøffelstillingen i Blåvand. Et af de meget velbevarede tyske forsvarsværker i Varde Kommune.

Nymdegab Kro. Østfløjen med den massive mur fra 2007 og den gamle kro i baggrunden.

Nymdegab Kro. Den lave længe med lejlig-heder fra 2000 er passet ind i landskabet.

har været undersøgt, så der foreligger et reelt baggrundsmateriale. De resterende 25 udpegninger, der er potentielle kulturmiljøer, skal efter Redegørelsens ordlyd undersøges og vurderes i planperioden.

Dette arbejde har Varde Kommune taget hul på sammen med Museet for Varde By og Omegn. Kommunen har bedt museet om i løbet af 2010 at registrere de seks kulturmiljøer, der bliver gennemgået på de følgende sider, hvor hovedvægten er lagt på den kulturhistoriske beskrivelse.

Forfatterne kan kontaktes på

Mariann Ploug: mp@vardemuseum.dk

John V. Jensen: jvj@vardemuseum.dk

Charlotte West: cw@vardemuseum.dk

Noter

1. Mette Guldborg: Det kulturhistoriske arbejde i Vadehavsområdet. *Mark og Monte* 2005, s. 35-45.
2. Kommuneplan 2010-2022. Varde Kommune 2009.
3. Mariann Ploug: Kulturmiljøer i Varde Kommune. *Mark og Monte* 2008, s. 14-31.
4. Regionplan 2008. Ribe Amt 1999.
5. Ribe Amtskommune Fredningsplanlægning, bd. 1-3. Ribe Amt 1985.
6. Generel Landskab for Ribe Amt. Ribe Amt 1970.

Tirpitz-stillingen. Den sydligste bunker der i dag er museum.

Vardeborg ved Vejers.

Kulturmiljøer registreret på Kulturarvsstyrelsens foranledning i 2006

Blåvandshuk – sikkerhed til søs	Kulturmiljø, Varde nr. 1 (Vadehav nr. 1)
Øster Oksby	Kulturmiljø, Varde nr. 3 (Vadehav nr. 2)
Varde Ådal	Kulturmiljø, Varde nr. 7 (Vadehav nr. 3)
Janderup	Kulturmiljø, Varde nr. 8 (Vadehav nr. 4)
Hesselmed – en vestjysk herregård	Kulturmiljø, Varde nr. 10 (Vadehav nr. 5)
Visselbjerg – voldsted	Kulturmiljø, Varde nr. 11 (Vadehav nr. 6)
Vardes middelalderlige byplan	Kulturmiljø, Varde nr. 12 (Vadehav nr. 7)
Arnbjerg Parken	Kulturmiljø, Varde nr. 13 (Vadehav nr. 8)

Kulturmiljøer registreret på Varde Kommunes foranledning i 2010

Tirpitz-stillingen	Kulturmiljø, Varde nr. 2
Vejers Strand	Kulturmiljø, Varde nr. 15
Henne Kirkeby	Kulturmiljø, Varde nr. 16
Nymindegab	Kulturmiljø, Varde nr. 18
Fåborg	Kulturmiljø, Varde nr. 28
Ølgod	Kulturmiljø, Varde nr. 32

Tirpitz-stillingen

Kulturmiljø, Varde nr. 2

Tirpitz-stillingen

Bunkersanlæg langs kysten

Tirpitz-stillingen eller "Vogelnest", som den også hedder, ligger mellem Blåvand-Oksby og Ho. Oprindeligt skulle anlægget have været et stort kanonbatteri med to skytsbunkere, først og fremmest til sikring af indsejlingen til Esbjerg, hvor tyskerne anså muligheden for en allieret invasion for størst. Anlægget blev imidlertid aldrig færdigbygget, for Anden Verdenskrig sluttede inden. Den sydligste bunker er i dag museum, mens den nordlige blot ligger hen. Foruden Tirpitz-stillingen bør desuden to andre anlæg også fremhæves for deres historiske interesse.

Luftwaffe-radarstillingen ved Blåvand (Bøffelstillingen)

Radarstillingen ligger i Vandflod bjerge i den sydlige udkant af det militære skyde- og øvelsesområde. Netop denne placering har betydet, at hele anlægget med ca. 50 tyske

betonkonstruktioner er særdeles velbevaret. Således er betonbunkerne, men også øvrige jord- og betonanlæg, i meget vid udstrækning intakte. Bøffelstillingen frembyder i dag, hvis det vel at mærke formidles, en ganske enestående mulighed for at se, hvordan et tysk forsvarspunkt så ud i sin helhed fra Anden Verdenskrig med ildleder- og mandskabsbunkere etc.

Marineradaren ved Blåvandshuk

Radarstillingen ligger ved Blåvand fyr ved Blåvandshuk umiddelbart syd for det militære skyde- og øvelsesområde på Kallesmærsk hede. Stillingen er velbevaret med radartårn.

Atlantvolden, som ovennævnte anlæg blot udgør en lille del af, havde i Danmark forsvaret af den jyske vestkyst som højeste prioritet. Som frygten for en allieret invasion tog til,

Hovedbunkeren i Bøffelstillingen i Blåvand, som var Luftwaffes varslingsanlæg til forsvar i mod britiske luftangreb.

Solnedgang ved Blåvand fyr. Til højre for fyret ses marineradaren, som mange strandgæster passerer på vejen gennem klitterne til stranden.

På afstand ligner det næsten en fransk middelalderborg, men kommer man tættere på, ser man fundamentet til Mammut-radaren ved Blåvand, der under besættelsen var en del af Bøffelstillingens varslingsanlæg.

udbyggedes forsvaret på vestkysten og på rekordtid opførte den tyske besættelsesmagt en forsvarslinje fra Biscayen i syd og til Nordkap i nord – i alt 2685 kilometer.¹

I Danmark påbegyndtes opbygningen af kystbefæstningen i sensommeren 1942 og fortsatte helt indtil befrielsen. Udførelsen af de militære anlæg i Danmark foregik i praksis ved, at tyskerne henvendte sig til danske entreprenørfirmaer, der skulle forestå arbejdet ved hjælp af dansk arbejdskraft.² Langs Atlantens og Nordsøens kyster blev der i alt støbt mere end 30.000 anlæg og godt 8000 bunkersanlæg. Af disse lå/ligger de ca. 1800 bunkersanlæg i Danmark, der til det feltmæssige ca. 8000 stk.³

De tyske forsvarsværker i Varde Kommune, og i det hele taget, udgør tilsammen et spændende anlæg, der dels vidner om besættelsen 1940-45, og dels kan anlæggene fortælle meget om dansk selvforståelse gennem de sidste 60 år. I det første par årtier efter befrielsen blev anlæggene naturligtvis

opfattet meget negativt, men efterhånden har den danske befolkning vel vænnet sig til dem. De tyske bunkeranlægs stilling som dansk/tysk kulturarv er i det hele taget mere kompliceret end så mange andre historiske bygningsanlæg, som vi i dag regner for dansk kulturarv. Meningerne om strandens betonklodser kan stadig være delte, men hinsides enhver skepsis står, at det drejer sig om meget søgte turistmål – måske ikke mindst blandt vestkystens tyske turister. Der er således mange gode grunde til, at vi interesserer os for dem.

Noter

1. Vibeke B. Ebert: *Atlantvolden fra Skallingen til Nyminddegab*. Blåvandshuk 1992.
2. Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen & Peter Scharff Smith: *Dansk arbejde – tyske befæstningsanlæg*. Blåvandshuk 1997.
3. Jens Andersen: *Atlantvolden fra Agger til Bulbjerg*. Blåvandshuk 1999.

Vejers Strand

Kulturmiljø, Varde nr. 15

Frem til slutningen af 1800-tallet var Vejers Strand et lille fiskerleje, hvor befolkningen fra landsbyen Vejers, som lå 7 km fra kysten, havde deres fiskerhytter. I fiskesæsonen forår og efterår boede fiskere og esepiger i "esehytterne", der lå nord for Ålestrømmen bag de yderste klitter.¹

Samtidig med fiskeriets ophør kom de første sommergæster til Vejers for at nyde den storslåede natur. De var privat indkvarteret i landsbyen eller camperede primitivt ude i klitterne.

Det første sommerhus ved stranden blev opført i 1910 på nogenlunde samme sted, som esehytterne havde ligget. Allerede i 1917 karakteriseredes Vejers Strand som et bade-
sted, og midt i 1920'erne var der ca. 50 "badevillaer". De lå hovedsageligt på grundene langs kysten nord og syd for Ålestrømmen, og mange var bygget på klittoppe, hvorfra der var udsigt over havet og det omkringliggende landskab.²

Midt i 1930'erne var der over 250 sommerhuse, mange sommerbutikker, to sommerhoteller samt fem pensionater.

Husene på østsiden af Sydvej ligger så vidt muligt på klittoppe. På vestsiden er vejen over klitterne til stranden kun begrænset af Vardeborg.

Bygaden gennem Vejers Strand set fra opkørselen fra Stranden.

Bebyggelsen bredte sig ind i landet, men områderne ved Nordvej og Sydvej var også dengang de mest attraktive.³

Strandhotellet, der ligger vest for Sydvej og syd for Ålestrømmens udløb, blev bygget i 1926 på lokalt initiativ af Andelsselskabet Vejers Forsamlingshus. Det følgende år fik hotellet nye ejere, der drev det frem til besættelsen. Efter krigen var der skiftende ejere frem til 1958, hvor moderen til den nuværende ejer overtog hotellet. Fra midten af 1970'erne har hotellets kapacitet været udnyttet til kursusvirksomhed om vinteren.

Hotel-pension Vejers Strand åbnede i 1926 ved Snerlevej. Stedet blev stærkt medtaget under besættelsen, men renoveret efter befrielsen. Den sidste ejer var en bygmester, der i 1986 havde store planer for et imponerende strandhotel.⁴

Husene på Nordstranden ved Bjærgevej ligger så vidt muligt på klittoppene.

Resultatet blev dog et kompleks af ferielejligheder opført omkring 1990.

Pension Klithjem blev bygget i 1925 nord for Ålestrømmen ved Nordvejs begyndelse. Pensionatet blev drevet af ejeren til slutningen af 1950'erne, og hendes efterfølger afhændede stedet i 1995. De nye ejere foretog en omfattende renovering og solgte Hotel Klithjem i 2001.

Pension Stilby var en statelig 2½ etages bygning i 1930'erne. Efter besættelsen blev pensionatet overtaget af Københavns Handelsbank som feriested for bankens personale. I 1975 blev det gamle pensionat afløst af 9 moderne sommerhuse, der i dag kan lejes af ansatte i Danske Bank.

Vardeborg ligger alene vest for Sydvej, hvor sommerhusbebyggelsen med en enkelt undtagelse begrænser sig til vejens østside. Stedet har været sommerlejr for FDF i Varde siden 1920 og anvendes stadig som tumleplads for foreningens børn og unge.

I slutningen af 1940'erne var der ca. 300 sommerhuse i Vejers og antallet steg jævnt. Det var mindre huse, der hovedsageligt var beregnet til at dække den enkelte families behov frem til 1970'erne, hvor man begyndte at bygge sommerhuse med udlejning, investering og direkte fortjeneste for øje. I dag er der omkring 1050 feriehuse i Vejers Strand. De fleste er bygget længere inde i landet, men området mellem Nordvej og stranden er også blevet kraftigt bebygget i anden halvdel af 1900-tallet.⁵

Vardeborg, der ligger alene mellem klitterne vest for Sydvej, har været sommerlejr for FDF i Varde siden 1920.

Noter

1. Hans Kristian Kristensen: *Gamle Sydvestjyske Fiskerlejer – Et bidrag til vestkystfiskeriets historie*. Varde 1965.
2. Søren Byskov & Poul Holm: *Kystzonens ejendomsforandringer. I: Esben Munk Sørensen (red.): Ejendomsændringer i det 20. århundrede*. København 2000, s. 335-364; Jens R. Hedegaard: *Vejers før og nu*. Frederiksborg Højskoles Årsskrift 1934, s. 49-51.
3. Palle Uhd Jepsen & Mariann Ploug: *Vejers*. Varde 2006.
4. *Vejers Hotel, en moderne pension – om det store badehotelsprojekt*. Vestkysten d. 7. oktober 1986.
5. L.H. Jacobsen: *Lokalplan 04.005.04 for Sommerhusområde Vejers Sydstrand*. Blåvandshuk Kommune 2005; Miljøministeriets Eksempelprojekt nr. 9. Om udviklingen i et kystnært turistområde. November 1994-97; Idéforslag for Vejers Strand sommerhusbyområde. November 1995.

Standhotellet, Vejers Havvej 105 blev opført i 1926, men er siden væsentligt udbygget.

Hotel Klithjem, Nordvej 1, tidligere Pension Klithjem blev opført i 1925, men er siden udvidet.

Vejers Feriecenter, Nordvej 11 er opført i 1990, hvor Hotel-Pension Vejers Strand tidligere lå.

Henne Kirkeby

Kulturmiljø, Varde nr. 16

Hennegård, hovedbygningen og den østre længe.

Herremanden på Hennegård ejede i århundreder det meste af egnens bøndergods og i en periode også Henne Kirke. Den første Hennegård var opført før 1145, hvor en skriftlig kilde fastslog, at biskoppen havde en hovedgård i Henne. Efter reformationen i 1536 blev Hennegård krongods, men allerede i 1544 blev den solgt til lensmanden.¹ En kgl. resolution fra 1794 gav tilladelse til at bøndergodset blev afhændet, og i 1803 var Hennegård udparcelleret i 56 dele.²

Hennegård brændte i 1831, hvor godsarkivet gik tabt, og Hennegård ophørte med at være herregård. Hovedbygningen blev genopført på samme sokkel som sydlængen i et firelænget gårdsanlæg. Udgravninger viser, at Hennegård tidligere havde været omgivet af et større voldgravssystem, hvor Filsø udgjorde den ene side af yderste grav.

Henne Sogn blev 1291 omtalt i Ribe Oldemoder, og Henne Kirke tilhørte Ribe-bispen indtil 1299, hvor Puggård Skole i Ribe fik kirken. Efter reformationen hørte kirken under kronen, men i perioden 1722-1829 var den ejet af Hennegård. Herefter og frem til 1862 tilhørte kirken staten, som solgte

den på auktion til en repræsentant for sognets tiendeydende beboere. Siden 1918 har kirken været selvejet.³

Præstegårdens stuehus og ene udhus blev nyopført mellem 1811 og 1821. Præsterne drev selv landbruget, og i perioden 1847-1856 blev der indvundet et betydeligt areal ved udtørring og afvanding af Filsø. Fra 1865 var præstegården bortforpagtet, og i 1877 blev gården suppleret med to parallelle bygninger, hvor der var stuehus for forpagteren og stald i den ene længe samt lade og vognport i den anden. Præsten fik ny bolig i 1926, og huset blev bygget lidt østligere end det gamle. Længen med lade og vognport blev fjernet og en staldbygning opført mod vest vinkelret på forpagterens stuehuslænge. I 1966 opførtes en ny stald mod vest, og i 1993 blev forpagtergården solgt, hvorefter den nye ejer indrettede ferielejligheder.

Henne Kirke set fra syd.

Henne Præstebolig set fra syd.

Henne Præstegård/Forpagtergård set fra syd.

Henne Kirkeby skole lå et stykke øst for kirken lige syd for byvejen (Kirkebyvej) frem til 1850, hvor kommunen købte et hus, der var bygget af den tidligere lærer, for at bruge det til skole. Huset ligger stadig syd for vejen over for kirken vest for den ældre skole, men i 1906 blev der bygget en ny skole lidt syd for den første. Den måtte nedbrydes i 1960, da amtsvejen blev anlagt.

Henne Kirkeby Kro blev grundlagt af en gårdmandsenke, da hun ca. 1870 søgte om bevilling til at drive beværtning.

Henne Skole 1850-1906 set fra nordvest.

Henne Kirkeby Kro set fra syd.

Enken drev gården, der senere blev privilegeret kro og fik rejsestald, frem til 1890. De følgende ejere fortsatte driften – som afholdskro fra omkring 1909 frem til 1930'erne, da en ny enke fik spiritusbevilling. Kroen gik i 1981 videre til hendes barnebarn, der formåede at bringe Henne Kirkeby Kro op på et internationalt niveau, som de nuværende ejere fra 2007 arbejder på at fastholde.

Området omkring Henne Kirkeby er meget rigt på oldtidsminder. I den vestlige udkant er der udpeget et kulturarvsareal med spor efter en stor vikingetidsbebyggelse, der havde en gunstig placering ved Filsø.

Noter

1. Oluf Nielsen: *Historiske efterretninger om Vester Horne Herred (Ribe Amt)*. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1984; G.M. Guldvang: *Hennegaard – Blade af den gamle Borgs Krønneke*. Nr. Nebel 1934.
2. Evald Kappelskov: *Om Henne Sogn gennem tiderne*. Nr. Nebel 1969.
3. *Danmarks Kirker* bd. 19 Ribe Amt, hæfte 15. København 1988, s. 1239-1272; Hans Kristian Kristensen: *Nogle fund ved Henne Kirke*. *Fra Ribe Amt* 1932, bd. 8, s. 212-215.

Henne Kirkeby Kro til venstre. I gården til højre har kroen indrettet værelser og en morgenmadsrestaurant.

Nymindegab

Kulturmiljø, Varde nr. 18

Nymindestrømmen mod Ringkøbing Fjord spærret af dæmningen med kørevejen fra ca. 1910. Jernbanedæmning fra Anden Verdenskrig i forgrunden bruges i dag som cykelsti.

Fiskeriet blev fra gammel tid drevet fra flere lejer ved kysten, men omkring 1820 begyndte fiskerne at søge til Nymindegab, hvor bådene kunne ligge i læ af Holmsland Klit, der skærmede for Vesterhavet. Generalstabens Kort fra 1876 viser, at hovedparten af fiskernes hytter lå syd for Nymindegab Kro. Det var en god placering, fra kanalen ved Nordmandskrogen blev gravet i 1892 til dæmningen fra Kroen til Klitten blev bygget i 1911. Derefter flyttede havnen om på nordsiden af dæmningen, og de tilbageværende fiskere nød godt af udsejlingen ved Gjødel-udløbet fra 1915 indtil 1931, hvor Hvide Sande Kanalen blev åbnet.¹

Klittangen havde fra begyndelsen af 1800-tallet reduceret indsejlingen til Ringkøbing Fjord til den snævre, lavvandede Nymindestrøm, hvor kun mindre skibe kunne sejle igennem. De mange norske skibe, som hovedsagligt kom med tømmer, ankrede op på bredningen, Nordmandskrog, der også blev anvendt som ankerplads og vinterhavn for de lokale rederes skibe.²

Alle, der ikke var lokale, måtte have lods om bord, når de skulle ind i Nymindestrømmen, og om vinteren havde lodsens opsyn med de oplagte skibe. Lodsens flyttede sit hus sydpå sammen med udløbet. Lodshuset har ligget både ved Gjødel-udløbet og på Lodsbjerg nord for Kroen, inden det fik sin nuværende placering syd for.

Midt i 1800-tallet havde Nymindegab ændret sig fra et fiskerleje med aktiviteter forår og efterår til en lade- og losseplads med aktivitet det meste af året. Dertil kom en del trafik, da vejen op over Holmsland Klit var kortere end turen øst om Ringkøbing Fjord. Flere lokale familier udnyttede de muligheder, det gav. I 1837 havde en gårdmandssøn fra Lunde fået privilegium til at drive kro i Nymindegab. Han solgte retten videre i 1841 til en bror, der også drev saltervirksomhed. I 1849 fik

Redningsstation Nymindegab, der fungerede fra 1892-1975, er i dag museum.

Lodshuset på Redningsvej ligger højt, så lodsens havde overblik over strømløbet.

Huse langs Redningsvej bygget efter vestjysk byggeskik.

denne tilladelse til at drive færgeri over Nymindestrømmen. Samme år solgte han kroen og byggede Færggården nord for kroen. Færgemanden havde også handelsbevilling med ret til at indføre tømmer fra udlandet.³

I 1851 blev der bygget en ny toldbolig syd for Kroen til strandtoldbetjenten. Han hørte under Ringkøbing Toldinspektion og skulle patruljere, opkræve told og føre tilsyn med de mange omladninger af varer ved Nymindegab. Toldbetjenten førte tilsyn med sejløbets opmudring, der havde været nødvendig siden 1818 og var sat i system fra 1836. Fra 1898 arbejdede sandpumperen uafbrudt.

Redningsstation Nymindegab flyttede også med udløbet. Den begyndte som bådstation i 1857 og blev udvidet med raketapparat i 1874. Stationen fungerede til redningsvæsnet blev omlagt i 1975, men bådstationen var blevet nedlagt i 1966. Redningsstationen er fredet og har siden 1979 været Nymindegab Redningsbådsmuseum.

Fra sidst i 1800-tallet blev en række kunstnere og en del jægere opmærksomme på kvalitetene – det særlige lys og de gode jagtmuligheder – ved Nymindegab. De indlogerede sig på kroen, købte huse til helårs- eller sommerboliger og banede vejen for ferierende sommergæster, der fulgte deres eksempel. Siden har området ændret sig fra at være et aktivt lokalområde til at blive et attraktivt sommerhus- og turistområde.

Noter

1. Palle Uhd Jepsen: *Vestjyske Billeder – fra Skallingen til Nymindegab*. Varde 1996; Horst Meesenburg (red.): *Vestkysten fra Blåvand til Ringkøbing*. Bygd 2. år, 2. Esbjerg 1971; Horst Meesenburg: *Vestkyst og Kystsikring*. Bygd 12. år, 2. Esbjerg 1981.
2. S.H.A. Rambusch (red.): *Studier over Ringkøbing Fjord*. København 1900.
3. Alan Hjorth Rasmussen: *En udmærket bekvem fiskeplads - årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands Klit i 1800-årene*. Varde 2006.

Nymindestrømmen med brinken på østsiden, hvor husene ligger markant nord og syd for Vesterhavsvej, som fortsætter i dæmningen mod Holmslands Klit.

Nymindegab Kro med den gamle værelsesfløj mod syd og den nye tilbygning med de markante glaspartier mod øst.

Husene på brinken langs Nymindestrømmen nord for Vesterhavsvej.

Vest for brinken bugter Nymindestrømmen sig sydpå mod det oprindelige udløb.

Fåborg

Kulturmiljø, Varde nr. 28

Kirke, kro og vandmølle

Fåborg kirke er én blandt vore mange smukke middelalderkirker. Den ligger midt i Fåborg by på et af sognets højeste punkter.¹ Kirken er en velbevaret, romansk kvaderstensbygning (ca. 1150-1225), bestående af skib og kor, som på et tidligt tidspunkt er forlænget mod vest. Tårnet er tilføjet i senmiddelalderen (1400-1500), og det samme gælder våbenhuset.² Fåborg sogn var tidligere anneks under Vester Nykirke indtil 1860, hvor Fåborg blev hovedsogn til Årre anneks.

Fåborg kros historie er i modsætning til kirkens kun sparsomt beskrevet, som det i øvrigt er almindeligt for mange danske kroer. Kroens virkelige alder kender vi ikke, men dens historie kan angiveligt spores helt tilbage til 1708, hvor vi kender navnet på en ejer Henrik Hageman, der skal have søgt om bevilling til at drive kro eller gæstgiveri i Fåborg.

Fåborg kirke er en af vore mange smukke romanske landsbyer kirker. Kirken er opført i forbindelse med højmiddelalderens store kirkebyggeri sandsynligvis mellem 1150 og 1225.

Krogården har formentlig engang hørt under præsteembedet, som anneksgård. Den kan meget vel først være opstået som privat gæstgiveri, hvorefter den blev et "offentlig gæstgiveri" som følge af øget vejtrafik op gennem 16- og 1700-tallet.³ Kroen har sikkert, som allerede antydnet, fået sine privilegier i 1700-tallet, men den optræder dog ikke i amt-mændenes indberetninger om jyske kroer fra 1797.⁴ I denne periode (1700-1756) udstedtes nemlig over 200 gæstgiverbevillinger til glæde for de vejfarende, der her kunne få husly, mad og hvile. Den ældst kendte bevilling på værtshushold blev 16. juni 1831 udstedt til kroejer Niels Hansen, der var fæster af krogården fra 1829 til 1856.⁵

Fåborg Kros alder kendes ikke, men den kan meget vel først være opstået som privat gæstgiveri, hvorefter den blev et "offentlig gæstgiveri" som følge af øget vejtrafik op gennem 16- og 1700-tallet.

Fåborg Kro har, som landsbyen, ligget i et område med langt til nærmeste købstad og heller ikke i ældre tid på nogen kendt hovedfærdssåre. Grindsted-Esbjerg banelinjen kom også til at gå uden om Fåborg. Fåborg Kro har, som det var almindeligt, fået navn efter landsbyen, og derudover er der tale om en såkaldt kirke-kro jf. placeringen ved siden af kirken.⁶

Umiddelbart vest for kirken og kroen ligger en trelænget gård fra anden halvdel af 1800-tallet (ca. 1850). Stuehuset kan have erstattet en tidligere bygning, og hvis det er tilfældet, så er der med de tre bygninger måske tale om en rest af de gamle danske landsbyer før de såkaldte udskiftninger, dvs. da landbrugsejendommene flyttedes ud fra landsbyerne – for Fåborgs vedkommende skete det i perioden 1777-1802.⁷

Knyttet til landsbyen var desuden Fåborg vandmølle, der lå sydøst for byen. Vandmøllen nævnes første gang i 1638⁸ og fungerede som korn- og kartoffelmølle indtil 1943, hvor møllerens gamle opstemningsret blev udnyttet til dambrugsdrift.⁹ Dambruget er imidlertid også fortid. Det

eneste, der i dag er tilbage af møllen er møllehuset, hvor man endnu kan se spor fra møllehjulet.

Noter

1. *Trap Danmark*. Bind 23. Ribe Amt. København 1965.
2. *Danmarks Kirker* bd. 19 Ribe Amt. København 1988.
3. Erik Alstrup & Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk opslagsværk*. København 1991.
4. Indberetninger fra amtmændene om kroer i Jylland. Rentekammeret, Danske Afdeling, Jyske Rentekriverkontor. Rigsarkivet.
5. Fåborg Kros arkiv.
6. Alstrup & Olsen.
7. Valdemar Andersen: Udskiftningen i Ribe Amt. *Fra Ribe Amt* 1973, bd. 18, nr. 2, s. 193-259.
8. *Præsteindberetninger til Ole Worm I*, Udg. af Landbohistorisk Selskab, v. Frank Jørgensen. København 1970.
9. Terkel Kristensen: *Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918*, udg. af Flemming Just. Esbjerg 1982.

Møllehuset ved den tidligere vandmølle i Fåborg. Bygningen er fra 1940'erne, opført på møllehusets gamle sokkel i forbindelse med mølleriets omdannelse til dambrugsdrift. På den gamle sokkel ses endnu spor efter møllehjulet, der blev siddende mange år efter, at mølleriet var ophørt.

Vandmøllen nævnes første gang i 1638 og fungerede frem til 1943, hvorefter opstemningsretten på denne del af Sneum Å blev udnyttet til dambrugsdrift. I løbet af 2011 afsluttes den igangværende genetablering af vandløbet på det tidligere dambrugsareal.

Ølgod Stationsby

Kulturmiljø, Varde nr. 32

Stationsbyernes opståen og udvikling er tæt knyttet til industrialiseringens udvikling i perioden 1870 til 1960. Stationsbyernes beliggenhed blev bestemt af jernbanen, der var dædens nye og yderst konkurrencedygtige samfærdselsmiddel. Landstationerne tiltrak håndværk, handel og industri og var med til at sprede samhandelen til de egne, der hidtil havde ligget langt fra købstæder og fra kysternes ladepladser og udskibningssteder.

Der tegner sig ikke noget ensartet billede af stationsbyernes indre opbygning, blandt andet fordi de landskabelige og ejermæssige forhold ofte spillede en stor rolle for den måde, stationsbyernes arealer blev anvendt på.

I middelalderen var Ølgod en samlet landsbybebyggelse med kirken, kroen og senere skolen som det naturlige centrum. Ved udskiftningen i 1791 flyttedes gårdene ud af landsbyen, og kun de tre nævnte bygninger blev liggende og udgjorde et

centrum i en derefter meget spredt bebyggelse bestående af isolerede gårde.

Den Vestjyske Længdebane blev anlagt i 1870'erne, og Ølgod Station opførtes i den forbindelse i 1875. Dette blev startskuddet til udviklingen af den moderne, blomstrende stationsby, vi kender i dag.

Stationsbygningen blev bygget omkring en kilometer øst for kirkebyen og lå i en årrække temmelig isoleret. Dog var der i 1874 blevet opført et gæstgiveri (Hotel Ølgod), som skulle betjene de togrejsende, når stationen året senere blev en realitet. I 1876 opførtes en lægebolig tæt på stationen – i dag Jernbanegade 33. De første udstykninger i Ølgod

Stationspladsen set fra stationsbygningen i øst. Gæstgiveriet, der blev bygget i 1874, ses til højre.

Lægeboligen der blev bygget tæt på stationen i Jernbanegade i 1876.

Det gamle Ølgod Apotek, bygget i Jernbanegade i 1903.

Stationspladsen set fra vest med stationsbygningen for enden og en tidligere forretningsbygning til højre.

– efter bygning af stationen – fandt sted i vest omkring kirken – altså omkring en kilometer vest for stationen.

Først i 1885 ses en begyndende udstykning af grunde i den sydlige del af Jernbanegade. I ti år lå stationen, gæstgivergården og lægeboligen således ensomt og isoleret i forhold til kirkebyen.

Jernbanegade set fra syd. Stationen ligger på højre side for enden af gaden. På venstre side det oprindelige posthus (1915), derefter apoteket (1903) og den gamle lægebolig (1876). Plantagen i nord forhindrede byen i at vokse den vej.

Krydset Storegade-Jernbanegade set fra Østerbro. Storegades bugtede forløb er usædvanligt for stationsbyernes hovedstrøg og skyldes her en gammel landevejs forløb.

Den sydlige del af Jernbanegade. Oprindeligt var husene her et-etages huse med bolig og butik evt. værksted. Mange huse er i tidens løb udvidet med endnu en etage.

Næste udstykning skete i 1890, denne gang i Storegade og omkring Stationspladsen. Langsomt begyndte også en udstykning fra Vangsgård, der lå på jorden syd for nutidens Vestergade. De første grunde herfra blev udstykket på nordsiden af Vestergade. Derefter skete der ikke yderligere udstykninger fra Vangsgård før omkring 1947. Først da blev kirkebyen og stationsbyen forbundet gennem Storegade og Vestergade. På Bjerggades nord-østlige side var der tidligt blevet bygget mindre boliger til jernbanearbejderne. Bjerggade blev forbundet til kirkebyen i 1912. De trafikmæssige forhold omkring Bjerggade medførte, at der ikke blev etableret bymæssige institutioner, håndværk og butikker mm. her.¹

I kølvandet på jernbanen udviklede Ølgod sig på baggrund af en udbygget og forbedret infrastruktur, der åbnede portene til nationale og internationale handelsmarkeder blandt andet via den nye havn i Esbjerg. Anlæggelsen af Danmarks første andelsmejeri i Hjedding kan ses i dette lys. Det samme kan byens store tilvækst af driftige erhvervsvirksomheder.

Noter

1. Poul Tuxen: Fra bar mark til tæt by – Ølgod i pionérfasen 1870-1911. Ølgod Museum Årbog årg. 23. 1989, s. 7-67.